

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi

The Journal of International Social Research

Cilt: 5 Sayı: 20 Volume: 5 Issue: 20

Kış 2012

Winter 2012

www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581

ORTADOĞU'NUN YENİDEN İNŞAASININ YAPI BOZUMU: BÜYÜK ORTADOĞU PROJESİ ÜZERİNE BİR ANALİZ

“THE DECONSTRUCTION OF REDESIGN OF MIDDLE EAST: AN ANALYSIS ON GREATER MIDDLE EAST PROJECT”

Şadiye DENİZ*

Özet

11 Eylül saldırılarının ardından uluslararası terörün önlenmesi ekseninde ortaya çıkan yeni dünya düzeninde, Batılı ülkeler için Ortadoğu bölgesinin odak olma durumu ve önemliliği daha da artmıştır. Bu bağlamda, kamuoyunda bilinen adıyla “Büyük Ortadoğu Projesi” (BOP), tam adıyla “Genişletilmiş Ortadoğu ve Kuzey Afrika Bölgesi ile Müşterek Bir Gelecek ve İlerleme için Ortaklık” projesi bölgeyi demokrasi, insan hakları gibi evrensel değerler bağlamında dizayn eden bir plan olarak sunulmuş ve gündemde önemli bir yer tutmuştur. Projeye dair, Batılı ülkelerin ve ABD’nin bölgenin doğal kaynaklarına sahip olmak için kurguladığı dolayısıyla hegemonik/yayılmacı bir eylem olduğu yönünde olumsuz görüşlerin yanı sıra, Arap ülkelerinin az gelişmişliğine atıf yaparak bölgeye demokrasi getireceğini düşünen olumlu görüşler de vardır. Bu çalışma, Büyük Ortadoğu Projesinin metinleri ve kuramsal temelleri üzerinden yola çıkarak aslında ne olduğunu tüm boyutlarıyla ortaya koymayı ve Türkiye’nin konumunu tartışmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Sözcükler: Ortadoğu, Büyük Ortadoğu Projesi, hegemonya, Türkiye.

Abstract

Importance of Middle East region have more increased for the Western countries in the new world order that appeared on the focus of the prevention of international terrorism after the September 11 attacks. In this context "The Partnership for Improvement and a Common Future with Northern Africa Region and Expanded Middle East" which is known as "Greater Middle East Project" has been presented as a plan which was redesigned of the region in terms of universal concepts such as democracy, human rights. There are both of negative ideas which claim that the project is a plan in order to get region's natural resources such as oil and positive ideas which claim that the project will bring democracy to the Middle East about the project. In this study aims to appear what does say the project via the documents and the theoretical dimensions of project and discuss the position of Turkey.

Key Words: Middle East, Greater Middle East Project, hegemony, Turkey.

* Arş. Gör. Dr., Ege Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Gazetecilik Bölümü, Genel Gazetecilik Anabilim Dalı.

Giriş

Hegemonya; “kısmi politik veya kültürel grupların kontrolü ellerinde tutmak ve belli başlı fikirlerin yayılmasını sürdürmek ve bunu güç kullanmadan yapabilmek kapasitesi” (Çevik, 2005: 78) olarak tanımlanmaktadır. Uluslararası siyasette, sistemde gücü artan bir devletin nispeten daha güçsüz diğer devletleri kontrol altında tutması eylemini ifade eden hegemonya, Ortadoğu için tarihi boyunca tanıdık bir kavram olmuştur. Önceleri Osmanlı’nın, 20. yüzyılda İngiltere, Fransa ve ABD’nin hegemonyası altına giren bölge, bağımsız devletlerden oluşmasına rağmen, kendi siyaseti adına karar verebilme gücüne sahip değildir. Günümüzde bölgenin maruz kaldığı durum ise, demokrasi, insan hakları gibi evrensel değerlerle meşrulaştırılmaya çalışılmakta, aslında ardalanında kaynakların sömürülmesinden söz edebileceğimiz eylemlerin bu evrensel kavramlar adına yapıldığı ileri sürülmektedir. Bu bakış açısının yanında, Ortadoğu’ya müdahaleyi, bu ülkelerin daha ileri bir aşamaya taşınacağı gerekçesiyle olumlayan görüşler de vardır. Bu çalışmanın amacı, BOP’un içeriğinin tüm boyutlarıyla geniş kapsamlı bir şekilde ele alınmasıdır. Çalışmanın, Ortadoğu’ya Batılı ülkelere yapılan müdahaleleri olumlayan değil, eleştiren bir bakış açısına sahip olduğunu başlangıçta belirtmek, konunun hangi perspektiften ele alındığının bilinmesi açısından okuyucu için yararlı olacaktır.

Ortadoğu’nun tarih boyunca devam eden çekişme ve çatışmalarının, doğrudan ya da dolaylı nedeni sayılabilecek bölgenin dünyanın egemen güçleri tarafından önemsenmesi durumu, bu önemseyişin ardındaki unsurları araştırmaya değer bir nitelik taşımaktadır. Buradan hareketle, bu çalışmada bölgenin cazibe merkezi olmasının tarihsel perspektifteki nedenleri gibi ardalan bilgisinin yanı sıra, günümüzde Ortadoğu için idealize edilen yeni yönetim modellerinin Batı dünyasının çıkarlarıyla bağlantısı, Türkiye’nin bu süreçteki konumu gibi konular tartışılmıştır. Çalışmanın ilk bölümünde, bölgenin tanımı ve onu önemli kılan özellikleri, ikinci bölümünde, Ortadoğu’daki bugünkü güç mücadelelerinin ve politikaların temelini oluşturan, 20. yüzyılın başlarından günümüze değin dünyanın egemen güçlerinin bölgeye yönelik politikaları incelenmiştir. Son olarak Büyük Ortadoğu Projesi ve Türkiye’nin bu projedeki rolünü tartışan üçüncü bölümde, hem resmi söylemde bu projenin nasıl sunulduğu, hem de projenin aslında ne anlama geldiğine yönelik görüşler tartışılmıştır. Bu son bölümde Türkiye’nin Ortadoğu’ya yönelik politikalarının kısa bir tarihsel özeti ve projedeki önemi bakımından günümüzdeki dış politika da yer almaktadır.

1. Ortadoğu Bölgesinin Tanımı Ve Özellikleri

1.1. Ortadoğu Neresidir?

Ortadoğu kelimesi, köken itibarıyla Avrupa kaynaklıdır ve hem Batı coğrafyasından uzaklığı ifade eden, hem de Batının siyasal/kültürel değerlerinden farklı bir yapıya işaret eden bir anlamı vardır. Ortadoğu sınırları çizilmesi zor, geniş ve dar olmak üzere iki anlama işaret eden ve Batı’da kendinden olmayanı vurgulayan, Asya ve Afrika’dan etnosentrik olarak bakıldığında ise çok da anlamlı olmayan bir kelimeyi ifade etmektedir. Bu nedenle konuyla ilgili yapılan bütün akademik çalışmalarda –bu çalışmada da olduğu gibi- öncelikle bölgenin neresi olduğu sorunsalı üzerine odaklanılmaktadır. “En dar bakış açısıyla Ortadoğu Türkiye, İran ve Mısır üçgeni ve bu üçgenin içerisinde kalan yerleri kapsar. En geniş bakış açısına göreyse bu devletleri ve onlara komşu olan çevre Müslüman ülkeleri, yani Kuzey Afrika, Sudan, Somali ve Afganistan’ı içerir. Bilim adamları arasında üzerinde anlaşmaya varılan tanım, Arap ülkelerine Türkiye, İran ve İsrail’in eklenmesiyle elde edilen bölgedir (Sander, 2007: 72).” Bölgenin coğrafi tanımı konusunda mutabık olunamamasının nedenleri, kültürel özellikleriyle yakından ilgilidir. Bu nedenle, Ortadoğu konusunda çalışan araştırmacıların bakış açıları, etnik kökenleri, ideolojileri ve milliyetlerinden beslenen çok çeşitli ve farklı Ortadoğu tanımları mevcuttur. “Temelde ‘Ortadoğu’ kavramının, ‘Şark’ (Doğu) ve ‘Yakındoğu’ (Near East) kavramları gibi Batı merkezli ve subjektif bir kavramlaştırmanın ürünü olarak ortaya çıktığı ve kullanım sahasına girdiği söylenebilir. Bu kavramlaştırmayı yönlendiren ana bakış, Avrupa’yı dünyanın merkezi olarak kabul eden ve dünyanın diğer bölgelerini bu merkeze olan

uzaklıklarına göre ‘yakın’, ‘orta’ ve ‘uzak’ şeklinde kategorize eden bakıştır(Dursun, 2003: 1).” Kelimenin ortaya çıkışı, İkinci Dünya Savaşından önceki dönemde, Avrupa coğrafyacılarına dayanmaktadır. Savaştan sonra kullanımı giderek yaygınlaşan ‘Ortadoğu’ kavramını ilk defa 1902 yılında Amerikan deniz tarihçisi ve stratejisti Alfred Thayer Mahan, *National Review*’de yayınlanan Basra Körfezi’nin önemini ele aldığı ‘The Persian Gulf and International Relations’ başlıklı yazısında Arabistan ile Hindistan arasındaki bölgeyi ifade etmek için kullanmıştır (Mahan, 1902: 209-251, Lewis, 1964: 70). Yüzyılın başlarında Basra Körfezi’nin stratejik önemi ve bu bölgede Alman İmparatorluğu, İngiltere ve Rusya’nın nüfuz mücadelelerini anlatmaya çalışan Mahan, jeo-stratejik bir konsept dahilinde kullandığı ‘Ortadoğu’ (Middle East) kavramı ile, Süveyş’ten Singapur’a kadar uzanan deniz yolunun bir bölümünü koruyan ve kesin şekilde sınırlarını belirtmediği bir bölgeyi anlatmıştır(Dursun, 2003: 1). İkinci Dünya Savaşı sırasında İngiliz askerinin kendi askeri konumlarını anlatmak için Ortadoğu kavramını kullanmaya başlamalarıyla, kelime yaygınlık kazanmıştır. Bu dönemden sonra, İngilizlerin bölge üzerindeki egemenliklerini tanımlamak için Avrupa’dan Asya’nın doğusuna kadar olan uzaklıkları belirli bölümlere ayırmak suretiyle bölgesel olarak tanımlama ihtiyacı doğmuştur. Bu bölümlenmede Avrupa esas olmak üzere, doğuya doğru bazı uzaklıklar esas alınmış ve Yakındoğu, Ortadoğu, Uzakdoğu(Sandıklı, 2006: 15) kelimeleri kullanılmaya başlanmıştır.

Ortadoğu’nun tanımlanması sadece bir bölgenin coğrafik olarak sınırlarının belirlenmesi sorunu değildir, güç mücadelelerinin kültürel özellikler araçsallaştırarak biçimlendirildiği, üstelik dünyanın neresinden baktığınıza göre değişen kaygan bir zeminde üstün olma sorunudur. Bu üstün olma durumu yakın bir zaman öncesine kadar sadece silah gücüne dayanmaktaydı, ancak artık hegemonya biçim değiştirmiş ve Gramsci’nin bahsettiği gibi rıza üreten mekanizmaları da kullanır hale gelmiştir. Bölgenin Batı eksenli tanımı, Batı medeniyetinin üstünlüğü ve Batı’dan farklılığa olumsuz vurgu yapan oryantalist söylem, kültürel/ideolojik araçlar yoluyla sürdürülmektedir. Medya, siyasi liderlerin ve ideologların söylemleri, edebiyat, sinema gibi kültürel araçlar Batı siyasetinin ve yaşam tarzının üstünlüğünü Ortadoğu halklarına ve tüm dünyaya empoze etmektedir. Ortadoğu’nun gelişmemişliğine, Batının gelişmişliğine yapılan vurgu bu sayede kabul görmekte ve makbul olan Batılı yönetim biçimlerini bölgeye getirmek için yapılan müdahaleleri meşru kılmaktadır. Ortadoğu’da kurulacak egemenliğin tek kaynağının askeri güç olmayacağı ve dinsel/ideolojik unsurların kullanılması düşüncesinin sistematik bir şekilde kuramsallaşmasını S. Huntington ve F. Fukuyama yapmıştır. Huntington’ın ‘Medeniyetler Çatışması’ (Huntington, 2005: 22-50) ve Fukuyama’nın ‘Tarihin Sonu’ (Fukuyama, 1998) tezlerinden beslenen söylemler, günümüzde bölgeye hâkim olmanın kuramsal temellerini oluşturmuştur. Ortadoğu’nun nasıl yönetilmesi konusunda Batılı ülkelerin vardığı uzlaş ve istikrar, bölgedeki halklara istikrarsızlık ve çatışma getirmiştir.

1. 2. Bölgenin Önemi

Dünyanın en eski medeniyet merkezlerinden Ortadoğu, tarih boyunca siyasal mücadelelerin üzerinde cereyan ettiği önemli yerlerden biri olmuştur. Ortak kültürel/dinsel/etnik unsurları barındıran toplumlara sahip olmasına rağmen, yer altı kaynakları nedeniyle dünyanın egemen güçleri tarafından bölünmelere, mücadelelere ve çatışmalara maruz bırakılmıştır. Bölgenin dünya politikası açısından önemli olmasının birkaç nedeni vardır. Bunlardan birincisi ve kanımca en önemlisi dünya enerji ihtiyacının büyük bir çoğunluğunu sağlayan petroldür. İkincisi, Musevilik, Hristiyanlık ve Müslümanlığın bu topraklar üzerinde doğması, bu üç büyük dinin mensupları açısından bölgenin sahiplenilmesi sonucunu doğurmaktadır. Üçüncü neden; bölgenin üç kıta arasında kültürel ve ekonomik bir köprü özelliği taşımasıdır.

Bölgenin 21. yüzyıldaki önemli yeri petrol üretimiyle belirginleşmiştir. Dünya petrollerinin % 65, 3’ü Ortadoğu’da, % 9,1’i Güney ve Orta Amerika’da, % 7,3’ü Afrika’da, % 6,2’si eski SSCB bölgesinde, % 6,1’i Kuzey Amerika’da, % 4,2’si Asya Pasifik’te ve % 1,8’si Avrupa’da bulunmaktadır. Ortadoğu petrolü Avrupa ile Asya’nın enerji ihtiyaçlarının büyük bir bölümünü karşılamaktadır. Doğalgazın ise %36,1’i Ortadoğu’da bulunmaktadır(Çevik, 2005:

22). “Batı Avrupa’da tüketilen petrolün % 75’i, Japonya da tüketilenin de % 90’ı Ortadoğu’dan gelmektedir. Bu stratejik hammadde zenginliği, Ortadoğu’yu büyük devletlerarasında bir rekabet alanı haline getirmiştir(Sander, 2007: 74).” Sanayi devriminden sonra, petrolün sanayi ilişkilerini belirleyen ana madde olması, petrolü sanayisi güçlü ülkeler açısından dış politikalarını belirlemelerine neden olan en önemli madde haline getirmiştir. Yukarıdaki rakamlar göstermektedir ki, dünyanın petrol rezervleri bakımından en zengin bölgesi Ortadoğu’dur ve doğal olarak sanayisi gelişmiş ülkeler bu bölgeye ilgi duymaktadır. Bu nedenle küreselleşen dünyada petrol üretim merkezlerinin politik çatışmaların ve savaşların ortasında yer alması beklenen bir sonuçtur. Batının hegemonyasında olan Ortadoğu’da, müdahaleler ve işgaller, Batı tarzı bir yaşam biçimini ve demokrasiyi yerleştirmek gerekçesiyle meşrulaştırılmaktadır. Ancak bu söylemler Ortadoğu’nun işgal edilmesinin ana nedeninin petrol olduğu gerçeğini gizlemeye yetmemektedir. Zira dünyanın birçok bölgesinde, iç savaşlarda yüzlerce insan ölürken, ABD’nin bu bölgelere ilgisizliğinin temel nedeni olarak petrol bölgesi olmamalarını söylemek mümkündür. Öyle ki, dünyanın önemli petrol rezervlerinin bu bölgede olması, bölgenin başına bela olmuş durumdadır ve savaş bölgesi gündelik hayatın bir parçası haline gelmiş, olağanlaşmıştır.

Ortadoğu’nun dünya kapitalist sisteminin rekabet alanı olması konusunda Noam Chomsky şunları söylemektedir:

“Uzun süredir körfez bölgesinin dünyadaki başlıca enerji kaynaklarına sahip olduğu anlaşılmıştı. Bu karşılaştırılamaz bir stratejik kaynaktır ve büyük bir zenginlik kaynağıdır. Kim bu bölgeyi kontrol ederse yalnızca muazzam bir zenginliğe erişmekle kalmaz, fakat aynı zamanda dünya işlerinde çok güçlü bir etkiye sahip olur. Çünkü enerji kaynaklarının kontrolü, dünya işlerinde çok güçlü bir maniveldir... ABD, İngiltere’nin kurduğu yapıyı devraldı; temel ilke varlığını sürdürdü. Temel ilke Batı’nın (öncelikle ABD demektir) bu bölgede olup bitenleri kontrol etmesi demektir. Ayrıca, bölgenin zenginliğinin batıya akması gerekir. Bu da, öncelikle ABD ve İngiltere’ye akması anlamına gelir. Bu iki ülkenin enerji şirketleri, yatırımcıları, tekrar dolaşıma giren Petro-dolarlara büyük ölçüde bağımlı olan ABD hazinesi, ihracatçıları, inşaat firmaları vs. esas nokta budur. Karların Batı’ya akması ve iktidarın, başta Washington olmak üzere, mümkün olduğu kadar Batı’da kalması gerekir. Bu temel ilkedir.”(Chomsky, 2007: 325).

Ortadoğu, batının enerji ihtiyacını karşılamasının yanında, karın büyük bir bölümünün Batıya akması nedeniyle dünyanın görmezden gelemeyeceği bir bölge halini almıştır. Bölge sanayileşme ve gelişmişlik düzeyi bakımından merkezde yer almamasına rağmen, petrol bakımından merkezde yer almaktadır. Bu durum hem petrole bağımlılığı devam eden, hem de dünya petrol piyasasını elinde tutan ülkeler açısından yadsınamayacak bir zenginlik demektir.

Ortadoğu’nun enerji kaynakları önemli olmasına rağmen, dünya siyasetindeki yeri sadece petrole indirgenemez. Bölgeyi önemli kılan bir diğer unsur; insanlığın büyük bir kısmının mensubu olduğu, üç büyük dinin buradan çıkmış olmasıdır. “Ortadoğu sadece kültürel bir başlangıç yeri değil, aynı zamanda Doğu ve Batı arasında kültürel değerlerin, medeniyetlerin, inançların taşındığı bir bölge olmuştur(Davutoğlu, 2003: 130).” Kudüs, hem Müslümanlar, hem Hristiyanlar, hem de Yahudiler için kutsal mekânlardan birisidir. Hristiyanlar Kudüs’te hac yapmaktadır, Yahudilerin meşhur ağlama duvarı Kudüs’tedir, Müslümanların da ilk kiblesi Kudüs’tür. Bu nedenle Ortadoğu her üç dinin mensupları için müstesna bir bölgedir. Özellikle Kudüs gibi üç din tarafından kutsal kabul edilen bir yerin Ortadoğu’da olması bölgeye ayrı bir mistik boyut katmaktadır. Bundan dolayı özellikle Kudüs bölgesi sırf dinsel amaçlardan kaynaklanan mücadeleye sahne olmuştur(Çevik, 2003: 17). Bu durumun en önemli örnekleri, Arap-İsrail savaşları ve bölgedeki diğer mezhep kavgalarıdır. Bu çatışmalar, bölgeye istikrarın gelmesini önlemekte ve Batılı ülkeler açısından müdahale etmeyi olanaklı kılan durumlar yaratmaktadır.

Bölgenin bir başka önemli özelliği, “Avrupa, Asya ve Afrika kıtaları arasındaki kültürel ve ekonomik bir aracı olmasından kaynaklanır. İpek, şeker, narenciye, kâğıt, barut ve pusula gibi Uzakdoğu malları, Ortadoğu kanalıyla Avrupa’ya ulaşmıştır....15. yüzyılda deniz yollarının bulunmasıyla bölgenin kıtalararası ulaşımındaki azalan önemi, modern zamanlarda Süveyş kanalının açılması ve hava yollarının ortaya çıkmasıyla yeniden eski konumuna

gelmiştir. Dünyanın en önemli su yolları olan Türk boğazları, Süveyş kanalı, Kızıldeniz, Babel Mendep Boğazı, Hürmüz Boğazı ve Basra Körfezi Ortadoğu'dadır. Bunların ne kadar önemli taşımacılık ve ulaşım merkezleri olduğu, 1956 ve 1967-1970'te Süveyş kanalının, 1980'den sonra da Basra körfezinin kapanmaları ya da kapanma tehlikesiyle karşı karşıya bulunmalarıyla açık bir biçimde ortaya çıkmıştır(Sander, 2007: 74).” Tüm bu özelliklerinden dolayı Ortadoğu, dünyanın egemen güçlerinin tarihsel süreç içinde hâkimiyet kurmak istediği, bunun için dini, etnik ve mezhepsel farklılıkları kışkırtma yöntemini seçtikleri sınırları kesin olarak belli olmayan bir bölgeyi ifade etmektedir. Bölgenin tanımı nereden bakıldığına göre değişmekle birlikte, genellikle Türkiye, Mısır ve İran arasında kalan üçgeni ifade etmektedir.

2. Büyük Ortadoğu Projesi ve Anlamı

2.1) Küresel Güçler ve Ortadoğu'daki Egemenlik Mücadeleleri

Çalışmanın sınırlılığı bakımından bu bölümde sadece 20. yüzyılda bölgedeki önemli gelişmeler özet bir şekilde sunulmuştur. Bölgenin dünya ülkeleri açısından ilgiye mazhar olmasının petrolün sanayileşmenin önemli bir hammadde olarak kullanılmaya başlanmasıyla birlikte ortaya çıktığı düşünülmemelidir. Sanayileşme öncesinde de Ortadoğu, coğrafi konumu ve üç önemli dinin doğduğu yer olması nedeniyle önemli bir konumdaydı. Sanayileşme sonrası, petrol ve doğalgaz gibi enerji rezervleri bölgenin cazibesini daha da arttırmış ve güç mücadelelerinin alanı haline getirmiştir.

Ortadoğu coğrafyasında bilinen ilk medeniyetler Mezopotamya'da kurulmuştur. Batının bölgeye ilgi göstermeye başladığı 19. yüzyıla kadar Ortadoğu, uzun yıllar Osmanlı İmparatorluğu'nun hâkimiyetinde kalmıştır. Bölgenin Osmanlı'nın hâkimiyetinden çıkmasının en önemli nedeni savaşla birlikte başlayan Arap milliyetçiliği ve bu akımların başta İngiltere olmak üzere batılı güçlerce desteklenmesidir. Avrupa'dan başlayan ulusçuluk akımı, Arap halklarını da etkisi altına almıştır. Osmanlı devletinin, Avrupa'daki ulusçuluk akımlarını önemsememesi ve modern ulusçuluğun anlamını da tam olarak bilmemesi etnisite ve ayrı bir yurt talebine dayanan başkaldırıları önleyememesi sonucunu doğurmuştur. Araplarda ulusçuluk hareketi kesin bir özerklik ve reform talebi ile Suriye ve Irak'ta başlamıştır. Hiç şüphesiz bu hareket Arapların kendi içinden doğmuş bir hareket değildir. Bu dönemde Osmanlı'nın I. Dünya savaşından aldığı yenilgiyi de fırsat bilen İngiltere ulusçuluk akımlarını bizzat desteklemiş ve savunucu rol üstlenmiştir. Araplar kandırıldıklarını Birinci Dünya savaşı sonunda yapılan, Osmanlı İmparatorluğu'nun Ortadoğu topraklarının İngilizler ve Fransızlar tarafından paylaşıldığı Sykes- Picot Antlaşması¹ ile anlayacaklardır.

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Ortadoğu'yu karakterize eden iki temel gelişme vardır: “Hayal kırıklığına uğramış Ortadoğu ülkelerinin mandater devletlere karşı bağımsızlık mücadeleleri ve Filistin'de Arap-Yahudi mücadelesi(Türel, 2009: 15).” Savaş devam ederken, İngiltere tarafından tam bağımsızlık vaadiyle Osmanlı devletine karşı kışkırtılan Araplar, savaş sonunda topraklarında Osmanlı yerine Hristiyan ve Yahudi yönetimlerini bulmuşlardır. İngiltere'nin hem Arapları, hem Yahudileri besleyen politikası, sonraki yıllarda Arap-İsrail çatışması doğurmuştur. Fromkin'e göre; İngiltere'nin yeni politikası, İngiliz egemenliğine imkân sağlayacak “mümkün olduğu kadar çok parçaya ayrılmış zayıf ve birbirinden kopuk prensliklerden oluşan bir Arabistan'dı(Fromkin, 1993: 96).” Bunun için Osmanlı İmparatorluğu'nun bölgedeki gücünün ve denetiminin ortadan kaldırılması gerekiyordu. İngilizler bunun yolu olarak, Arap asıllı kendi halife adaylarını çıkarmayı uygun görmüşlerdi. Planları arasında Arapları, Osmanlı İmparatorluğu aleyhine kışkırtmak da olan İngilizler, gerçek ırktan bir Arapın Mekke ve Medine'de halifeliği devralması fikrini yaymaya çalışmaktaydılar(Arı, 2007: 129). İngiltere'nin bu politikaları başarılı oldu ve Arap devletleri kendilerini Fransa ve İngiltere'nin bölgeleri aralarında paylaşmaya yönelik anlaşmalarının

¹ 16 Mayıs 1916 Tarihli Sykes-Picot Antlaşması'na göre, Fransa, Suriye, Lübnan, Kilikya ve Musul bölgelerini, İngiltere ise Ürdün, Irak ve Kuzey Filistin'i alıyordu. Bu anlaşma İngiltere'nin daha önce Araplarla yaptığı Ortadoğu düzenlemelerine aykırı düşmekte, İngiltere'nin ikiyüzlü dış politikasını göstermektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Sander, 2009: 382.

ortasında buldular. “1916 yılında İngiltere ve Fransa Sykes-Picot olarak bilinen plan üzerinde anlaşmaya varmışlardır. 1917 Rus devriminden sonra açıklanan plana göre, Ortadoğu kırmızı, mavi ve kahverengi olarak üç bölgeye ayrılarak İngiltere; Bağdat, Basra, Hayfa gibi bölgeler kırmızı hattı, Fransa; Hatay, Beyrut, Lazkiye gibi şehirler ile Orta ve Güney Anadolu’nun büyük bir bölümü olmak üzere mavi hattı olacak, Kudüs ve çevresi kahverengi hat ile uluslararası bir örgüte bırakılacaktı(Çevik, 2003: 52).”

Savaşın ardından toplanan barış konferansında, Mezopotamya, Suriye ve Filistin İngiliz işgali altındaydı. İngiltere bu bölgenin yönetim sorumluluğunu Şam’da merkezini kurmuş olan Emir Faysal’ın önderliğindeki Arap müttefikleriyle paylaşıyordu(Sander, 2007: 74). Söz konusu konferansta Faysal, Arap bağımsızlığını hararetle savunmasına rağmen İngiltere ve Fransa, Arap ülkelerinde manda rejiminin kurulması konusunda diretiler ve bunu da başardılar. 1920 Nisan ayında toplanan San Remo² konferansında Osmanlı devletinden ayrılan Arap topraklarında manda rejiminin kurulduğu teyit edildi. Bu konu Milletler Cemiyeti anayasasında da yer aldı. Buna göre, mandalarda modern dünyanın ağır koşullarına henüz ayak uyduramayacak insanlar yaşarlardı. Bu insanlar tek başlarına ayakta burabilecek duruma gelene kadar kendilerini yönetecek ve sonra ilerlemiş devletlerin kontrolüne verileceklerdi(Yılmaz, 2009: 16). Milletler Cemiyeti’nin mandayı meşrulaştırmayı içeren bu hükümleri, aslında kendi kaderini tayin etme gibi idealist bir yaklaşımla oluşturulan örgütün, Fransa ve İngiltere’nin çıkarlarını gerçekleştirmenin bir aracı olduğunu göstermekteydi. ABD Başkanı Wilson’un görüşleri çerçevesinde oluşturulan bu örgüt, Wilson’un toplantılara katılamaması sonucu İngiltere ve Fransa’nın eline kalmıştı. Bu durum, her ulusun kendi kaderini tayin etme ana ilkesine rağmen, bu iki hegemonik devletin Ortadoğu’daki çıkarları pahasına, bu ilkeyi ihlal edip sanki bu ilkeye uygun davranıyorlarmış gibi bir sonuç çıkmasına neden olmuştur. İngiltere ve Fransa’nın Sykes-Picot’tan beri uygulamayı düşündükleri plan büyük oranda başarılmıştır.

Birinci Dünya Savaşı ve sonrasında gerçekleştirilen barış anlaşmaları Ortadoğu ülkeleri için hayal kırıklığı yaratsa da, bağımsızlığa giden yolu da açmıştır. Türkiye bağımsızlığını hemen alacak, Arap devletlerinin çoğu bir süre daha yabancı egemenliği altında kalacak, İran gibileriyse, sözde bir bağımsızlık statüsü altında bir süre daha parçalanmış biçimde varlığını sürdürecektir(Sander, 2007: 110). Ortadoğu ülkelerinin bu farklı siyasal statülerine rağmen, Birinci Dünya Savaşı’nın yepyeni bir dönemi ve geriye çevrilemeyecek bir bağımsızlık sürecini başlattığı söylenebilir. Birinci dünya savaşından sonra, savaştan galip çıkan İngiltere ve Fransa yeni dünya düzeninin kurucuları olmuşlardır. Fransa’nın Ortadoğu’da tutunamaması sonucu İkinci Dünya Savaşı’nın sonuna kadar İngiltere bölgenin tek hâkim gücü olmuş ve Arap ülkelerinin kendi aralarındaki çatışmalarda da dengeleyici devlet rolünü üstlenmiştir. İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra ise, ABD, Ortadoğu bölgesinde etkili olan en önemli devlet olarak karşımıza çıkmaktadır. Oysa ABD’nin Ortadoğu’ya ilgisi esas itibari ile 1920’li yıllarda bölgede petrol ayrıcalıkları elde etmesi ile başlamıştır. I. Dünya Savaşı’nda İngiltere tekeli altında bulunan Ortadoğu petroleri ABD’nin tepkisini çekmiş ve bu durum 1928 yılında birçok Amerikan şirketinin Avrupalı ortakları ile bölge petrollerini işletmesiyle sonuçlanmıştır. II. Dünya Savaşı’na kadar ABD’nin bölge ile ilişkisi ekonomiktir ve bunu pek aşamamıştır. II. Dünya Savaşı’ndan sonra ise İngiltere’nin rolünü üstlenerek bölge üzerinde en fazla güce sahip ülke olmuştur.

II. Dünya Savaşından sonra ABD ve SSCB’nin dünyanın egemen güçleri olarak ortaya çıkmaları ve aralarındaki rekabet, Ortadoğu bölgesinin yeniden üstünlük mücadelelerine sahne olmasına yol açmıştır. “Stratejik açıdan ABD’nin çıkarları için Türkiye ve Ortadoğu göz ardı edilemeyecek bir konumdaydı. II. Dünya Savaşı sonrası Türkiye ve ABD’nin çıkarları zaten birbiri ile örtüşmeye başlamıştı. Avrupa içlerine kadar yayılan komünizm, ABD’nin Türkiye’ye

² San Remo 24 Nisan 1920’de açıldı ve burada Avrupa devletleri dağıtılacak mandalar üzerinde anlaşmaya vardılar. Suriye Fransız, Irak ile Filistin ise İngiliz manda yönetimine bırakıldı. Konferans ayrıca Mezopotamya’nın petrol kaynakları sorununu da çözdü. Musul, Fransız etki alanından İngiliz etki alanına geçirildi ve petrol gelirinden Fransa’ya da pay verileceği kabul edildi. Sander, a.g.e., s. 77

verdiği önemi arttırıyordu. ABD için Türkiye, Yakın ve Ortadoğu’da kendi çıkarlarını istekle yerine getiren bir müttefikti. Türkiye açısından ABD ise güvenliğini garantiye alan bir unsurdu”(Çevik, 2003: 93-95). Bölgenin ABD ve Sovyetler açısından başka bir önemi petrole bağımlılıktır. Petrol Ortadoğu’daki Amerikan - Sovyet mücadelesinin temel nedenlerinden biri olmuştur. Sovyetler Birliği, yeterli petrol rezervi olmasına rağmen, bölge petrolünün batıya akışını engellemek için fırsat kollamış, ABD ise petrolün Sovyet denetimi altına girmesini engellemek ve batı Avrupalı müttefiklerine sürekli akışını sağlamak istemiştir. Soğuk Savaş döneminden sonra Ortadoğu’yu etkileyen önemli olaylar devam eden Arap-İsrail savaşları, İran Devrimi, İran-İrak savaşı ve I. ve II. Körfez Krizleri olmuştur. Bu olayların her biri yaşandığı coğrafya bakımından lokal düzeyde görünse de, etkileri ve yayılma gücü bakımından tüm bölge için önemli sonuçlar doğurmuştur.

İran Devrimi ile İran’ın yönetim yapısı monarşiden İslam Cumhuriyeti’ne dönüşmüştür. Devrim sonucu oluşan iktidar, dış ilişkilerde bağlantısızlık politikası izleyeceğini ve ABD ile müttefikliklerinin sona erdiğini açıklamıştır. İran Devriminin bölge açısından önemi, Humeyni’nin açık bir şekilde ifade etmekte sakınca görmediği İslam Devriminin ihracı yani devrimin diğer ülkelere yayılması dış politikasıydı. İran’ın bu politikası, ABD ve bölge ülkeleri tarafından kabul görmedi. İran- Irak Savaşında ise savaşın tırmanması ve dünya barışına tehdit oluşturması sonucu, çatışmalara ABD de karışmıştır. Bunun iki nedeni vardır; “birincisi geleneksel olarak, dünya ticaretinin özgürce yapılması ve açık denizlerin serbestliği Amerikan dış politikasının temeli olmuştur. İkincisi, büyük dostu Japonya ile Avrupalı müttefikleri bölgeden petrol ithalatına, yerel dostları ise, ihracatına muhtaçtırlar. Kısaca Batı dünyası Körfez petrolüne bağlıdır.”(Sander, 2007: 562) ABD’nin petrol odaklı Ortadoğu politikaları 1991’de ve 2003’teki Körfez savaşlarında daha belirgin bir şekilde ortaya çıkmıştır. I. ve II. Körfez Savaşları konuları, Türkiye’yi de doğrudan ilgilendirdiği için, Türkiye’nin Ortadoğu politikası bölümünde değinilecektir.

2.2) Büyük Ortadoğu Projesinin Anlamı ve İçeriği

2.2.1) Projenin Kuramsal Temelleri: Medeniyetler Çatışması ve Tarihin Sonu Tezleri

İrak’ın işgalinden sonra Amerika’nın karşılaştığı direniş, Ortadoğu politikası açısından sadece zora dayanan uygulamaların yanlış olduğunu göstermiştir. Bu nedenle ABD’nin Ortadoğu politikasının ideolojik ve kültürel yönünü hazırlayacak mekanizmalara ihtiyaç duyulmuştur. Büyük Ortadoğu Projesi de, eğitim, basın-yayın, evrensel demokratik idealler yoluyla, ABD’nin Ortadoğu’daki varlığını rızaya dayandırmaya, meşru kılmaya çalışan mekanizmaları üretmektedir. Bu projenin kuramsal temellerini Tarihin Sonu ve Medeniyetler Çatışması tezleri oluşturmaktadır. “1980’li yılların başında Brzezinski’nin İslami uyanışı, Amerikan çıkarlarını tehdit eden bir gelişme olarak değerlendirmesinden sonra, doksanlı yılların başında Fukuyama’nın Tarihin Sonu adlı eserinde İslam dünyasını batı değerlerini tehdit eden yeni karşı kutup olarak göstermesi ve Huntington’ın doksanlı yılların ortalarına doğru İslam dünyasının medeniyetler çatışmasının merkezinde yer aldığını iddia etmesi, yeni jeo-kültürel kutuplaşmanın süreklilik arz eden unsurları olarak görülebilir.(Bozkurt, 2006: 119)” Her iki tez de, Sovyetlerin dağılmasıyla birlikte dünya üzerinde askeri, ekonomik ve politik mücadelelerin sona erdiği ve liberal demokrasinin ve kapitalizmin başat hale geldiğini söylemektedir. “Huntington’ın genel yaklaşımı aşırı seçkinci, yani faşist bir nitelik taşır. Ona göre, batı tek ve biricik nitelikli bir uygarlıktır. Batıya ulaşamaz ve batı uygarlığı taklit edilemez.”(Kongar, 2006: 99) Küresel kapitalist sistemin dünya uluslararası siyasetine uygulanmaya çalışıldığı bu tezler, ABD’nin Ortadoğu politikasının kuramsal dayanağını oluşturmaktadır. Huntington, medeniyetler çatışmasının ne anlama geldiğini şöyle ifade etmektedir:

“Benim faraziyem şudur ki, bu yeni dünyada mücadelenin esas kaynağı öncelikle ideolojik ve ekonomik olmayacak. Beşeriyet arasındaki büyük bölünmeler ve hâkim mücadele kaynağı kültürel olacak. Milli devletler dünyadaki hadiselerin yine en güçlü aktörleri olacak fakat global politikanın asıl mücadeleleri farklı medeniyetlere mensup grup ve milletler arasında meydana gelecek.

Medeniyetlerin çatışması küresel politikaya hâkim olacak. Medeniyetler arasındaki fay hatları geleceğin muhabere hatlarını teşkil edecek.”(Huntington, 2005: 22).

Huntington’un dünyadaki esas çatışmanın ekonomik ve ideolojik olmayacağı yönündeki görüşleri, kapitalizmin başat ekonomik model, liberalizmin de onun ideolojik yönünü oluşturan başat siyasal model olduğuna dair beslediği inançtır. Fukuyama’nın tarihin sonu teziyle desteklenen bu görüşe göre, kapitalizm dışında dünyadaki tüm ekonomik modellerin, liberalizm dışında da tüm ideolojilerin sonu gelmiştir. Medeniyet çatışmasının küresel politikaya hâkim olacağı savı ise, Batı medeniyeti dışındaki medeniyetlere müdahale edilmesinin gerekçesini oluşturmaktadır.

Medeniyetler çatışması tezi neden sadece petrol üreten İslam ülkelerine yönelmiştir? Çünkü Huntington, Batı modelinin Batı emperyalizmine karşı kullanılmasından korkmakta, bu nedenle de ılımlı İslam’ı önermektedir. Huntington’ın düşüncesine göre; “Batı uygarlığını uyanık ve dinamik tutabilmek, gelişmeyi sürdürmesini sağlamak için karşısına yeni düşmanlar bulmak gerekir, bunlar da sırasıyla İslam ve Sind (Çin) uygarlıklarıdır. Türkiye’nin ve Atatürk’ün antiemperyalist tutumu Huntington’ı korkutmakta, batı modelinin batı emperyalizmine karşı kullanılmasını önlemek için ılımlı İslam ileri sürülmektedir. Geri kalmış bir İslam toplumunda bir ulus-devlet modelini kuran Atatürk, bu modelini Batı emperyalizmine karşı verdiği savaşla gerçekleştirdiği için Batılıları korkutmaktadır. Türkiye, Huntington’un olamaz dediği batılılaşmayı Müslüman bir toplumda gerçekleştirmiştir. Bu niteliğiyle Atatürk Türkiye’si Huntington’un tezlerinin tümüyle yanlış olduğunun yaşayan bir kanıttır. Bu nedenle de İslami yapıya geri dönüşmesi gerekir(Kongar, 2006: 100).” Huntington’un Batı’yı ideal ve başat medeniyet olarak görmesi ve Türkiye için ılımlı İslam modelini öne sürmesi, Büyük Ortadoğu Projesinin kuramsal temelini oluşturmaktadır. Bunun yanında RAND Cooperation adlı düşünce (think-tank) kuruluşu tarafından hazırlanan ve daha önce Başkan Bush’a sunulan, “Civil Democratic İslam” (Benard, 2003: 25) başlıklı raporda yer alan laiklere karşı temkinli olunması gerektiği yolundaki düşünce de buradan beslenmektedir. Türkiye laik bir ülke olarak emperyalizm karşıtı görüşleri ile Amerika için bir tehdit oluşturabilir bu nedenle ılımlı İslamcı bir modele geçilmesi gerekmektedir.

“Huntington, batı olarak nitelendirdiği ABD ve AB’nin dünya üzerinde ortak bir baskı kurarak, enerji yataklarının yoğunluklu olduğu İslam kökenli ülkeler üzerinde egemenlik kurmasını savunuyor. Aynı zamanda gelişmekte olan ve gelecekte tek alternatif bir güç olarak gördüğü Çin ve Hindistan karşısında, ABD-AB küresel kapitalist bloğunun tek merkezde hareket etmesini savunmaktadır.”(Peköz, 2007: 94-95) Batı dünyası tüm bunları gerçekleştirirken kendisine stratejik ortaklar da edinmelidir. ılımlı İslam düşüncesi de bu nedenle ortaya çıkmıştır. Bu düşünce ile Amerika, etki altına aldığı ülkelerde hem İslam karşıtı olmadığını ispatlayacak, hem de bölge halklarının Batı değerlerini benimsemesini sağlayarak, batının sömürgeciliğine karşı çıkmalarını engelleyecektir. Bir yandan İslam’ın değerlerini kullanarak o ülkeleri nüfuzu altında tutacak, öte yandan da aynı zamanda Batı değerlerini içselleştirmelerini sağlayarak emperyalizm karşıtı olayları engelleyecektir.

2.2.2) Projenin Ortaya Çıkışı ve İçeriği

Büyük Ortadoğu Projesi Amerika’nın küresel terörizm nedeniyle duyduğu güvensizlik ve buna ilişkin aldığı önlemlerden kaynaklanmaktadır. ABD’nin 11 Eylül saldırılarının ardından elde ettiği meşru dayanak, uluslararası sisteme hâkim olma anlamında daha aktif politikalar izlemesine neden olmuştur. “Bu yeni strateji, dünyayı jeo-stratejik fayda maliyet analizlerine bağlı olarak bölen ve eskiden Amerikan yönetiminin stratejik çıkarları açısından önemli görevler üstlenen bazı devletlerin düşman ilan edilmesi şeklinde formüle edilmiştir(Yeşiltaş, 2004: 21).” Bu devletler, Birleşmiş Milletler çerçevesinde şekillenen uluslararası kurallara uymayan, Batı demokrasinin özelliklerini barındırmayan, savaş ve çatışma hazırlığı içinde olan ülkelerdir. Bunun dışındaki en önemli ortak özellikleri ise ABD yönetimine karşı olmalarıdır. Zira uluslararası sistemin kurallarını çiğneyen ülkelerden Amerika’yla dost olanlara karşı aynı düşmanlığın beslendiğini görmek mümkün değildir.

Kırmızı Çizgi isimli aylık derginin haberinde Amerika'nın küresel terörle mücadele politikası olarak biçimlendirdiği Büyük Ortadoğu Projesinin kökenlerinin 1978 yılında Princeton Üniversite'sinde düzenlenen bir konferansta atıldığı iddia edilmektedir (http://www.rotahaber.com/bop-ne-zaman-planlandi_3494.html, 02.10.2011). Ancak proje 11 Eylül saldırıları sonrasında kamuoyunda geniş yer bulmuştur. Bu proje ile Ortadoğu için yeni bir siyasal, ekonomik, toplumsal yaşam tarzını öngörmektedir. Büyük Ortadoğu Projesi adı verilen bu biçimlendirme, 11 Eylül saldırılarından sonra Amerika'nın uyguladığı ve uluslararası alanda meşrulaştırmaya çalıştığı bir dizi önlem içerilmektedir. 11 Eylül saldırıları küresel terörizmin ulaştığı noktayı açık bir şekilde gözler önüne sermekteydi. ABD'nin bu döneme kadar olan terörizme karşı savunmacı politikasının işe yaramadığını göstermekteydi. ABD'nin bu olaydan sonra terörizm konusundaki tavrı da savunmadan saldırıya doğru geçiş şeklinde olacaktır. 11 Eylül öncesinde terörle mücadele bakımından izlenen strateji daha yumuşaktı. "Clinton yönetimi daha çok alternatif güçlerin engellemesine yönelik politikalar izlemekteydi. Terörün uluslararası bir tehdit olduğu ve nükleer-biyolojik silah yapımını sağlayacak teknolojilerin yayılmasıyla oluşabilecek zararların büyük olacağı kabul edilmekle birlikte, bu konuda daha çok liberal politikaların uygulanması çerçevesinden yumuşak stratejiler izlenmekteydi. Clinton yönetimine bu dönemde yapılan eleştirilerde Washington'un özellikle Ortadoğu'da ABD'ye meydan okuyan devletlere karşı gerekli kararlı politikaları izlemediği noktasında olmuştur(Yeşiltaş, 2004: 27)." 11 Eylül sonrasında ise yayınlanan ulusal güvenlik stratejisinde uluslararası terörizm ana konuyu oluşturmuş ve doktrinin temel stratejisi uluslararası terörizm ve kitle imha silahlarıyla mücadele ve onların engellenmesi yolunda her türlü tedbirin alınacağı üzerine şekillenmiştir. Bundan sonraki Amerikan politikası "birçok ülkede faaliyet gösteren terörist şebekeler ve onlara yardım eden küçük ama tehlikeli görülen haydut devletlere yöneldi ve bu değişim ulusal güvenlik tanımının merkezine oturdu(Yeşiltaş, 2004: 27)." Kendisi terör eylemlerine maruz kalan ABD'nin Ortadoğu ülkeleri üzerindeki prestijinin azalması, bu bölgelere egemen olmasını engelleyemedi ve ABD için savunmacı bir anlayıştan saldırgan ve daha aktif bir politikaya geçilmesinin temellerini hazırladı.

11 Eylülün önemi üç noktadan kaynaklanmaktadır: "Öncelikle dünyanın en güçlü ülkesinin şahsında bütün devletler sistemine devlet dışı bir aktör tarafından meydan okunmuştur. İkincisi, küreselleşmenin sembolü olan ABD'yi tehdit eden uluslararası terörün bizzat kendisi, eylemlerin yapılma tarzı ve örgütlenme modeli bakımından küresel dünyanın bir sonucudur. Üçüncüsü de, bu saldırılar dev bir güç olan ABD'yi kendi evinde vurmuş ve Amerikan halkının güvenlik duygularını derinden sarsmıştır." (Sunay, 2008: 40) Bu durum Amerika'nın ilk sınır ötesi işgalini meşrulaştırmıştır. 11 Eylül, Afganistan saldırısı, sonra Irak'ı ele geçirme planı için çok gerçekçi bir gerekçeyi ABD'ye vermiş oluyordu. "ABD stratejistlerinden Anthony Lake, George Washington üniversitesinde yaptığı bir konuşmada, Ortadoğu'nun işgal edilmesi için bir kısım gerekçeler ileri sürüyordu; 1) Ortadoğu'da barışın düşmanları, 2) etnik ve dini şiddet şeklindeki eski tehditler, 3) haydut devletlerin saldırganlığı, 4) kitle imha silahlarının yayılması, 5) terörizm, 6) örgütlü suç.. 2. Bush yönetimi söz konusu olan bu maddeleri gerekçe gösterip, Afganistan ve Irak'ı işgal ederek BOP'u fiilen uygulamaya koymuş oldu." (Peköz, 2007: 51)

Büyük Ortadoğu Projesinin nasıl bir politika olduğu belli olmasına rağmen, belgeye dayanan bir strateji olarak henüz detayları belli olmasa da, ABD'nin terörist tehdide karşı geliştirmiş olduğu bir çözüm olduğu açıktır. BOP'un mantığı, Ortadoğu'nun terörün ana kaynaklarından biri olduğu varsayımına dayanmaktadır. "2004'ün ilk aylarında G-8 ülkeleri liderlerine sunulan taslak teklif Londra'da Arapça yayın yapan El-Hayat gazetesi tarafından yayımlanmıştır. Söz konusu taslakta büyük Ortadoğu bölgesinin uluslararası camia için önemli bir tehdit ve fırsat sunduğu dile getirilmekte ve BM Arap İnsani Gelişmişlik Raporlarına atıfta bulunmaktadır. Buna göre, bölgede özellikle üç alanda, özgürlük, bilgi ve kadınların rollerinde görülen önemli eksiklikler G-8 ülkelerinin ulusal çıkarları için önemli bir tehdit anlamına gelmektedir. Bu tehdidi ortadan kaldırmak için alınacak tedbirler ise, temelde üçe ayrılmaktadır: demokrasi ve iyi yönetişimi teşvik etmek ve geliştirmek, bir bilgi toplumu inşa etmek ve ekonomik fırsatları geliştirmek." (Çakmak, 2006: 156) Bu G-8 zirvesi için ABD

tarafından hazırlanan raporda Arap ülkeleri yanında İsrail, Türkiye, İran, Pakistan ve Afganistan da Ortadoğu ülkeleri olarak tanımlanmıştır (Ayan, 2011: 20).

Bundan sonraki dönemde ABD'nin ortaya koyduğu düşman devletler stratejisinde bu devletleri belirleyecek olan kriter ise, 11 Eylül ve öncesinde bu saldırılara katılan ve yardım eden devletlerdi. "ABD'yi vuran tüm saldırılar, Vahhabilik'ten güç alan köktendinci İslamcı örgütlerin eseri idi. Bu örgütlerin yetiştirdiği bataklık ise Amerikalılara göre, Moritanya'dan Endonezya'ya kadar uzanan ve 50'yi aşkın ülkeyi kapsayan İslam coğrafyası idi. Bu bağlamda, ABD yönetimlerine ve CIA'ye stratejik ar-ge hizmeti veren RAND Cooperation adlı bir düşünce kuruluşu tarafından, "Sivil Demokratik İslam: Ortaklar, Kaynaklar ve Stratejiler (Sivil Demokratik İslam: Partners, Resources and Strategies) "(Benard, 2003) başlıklı 88 sayfalık kapsamlı bir rapor hazırlanarak Bush yönetimine sunulmuştur. Raporda, Amerika'nın siyasal İslam'a karşı üç amacının olduğundan söz edilmektedir. Bunlar; İslam'ın radikalleşmesini ve yayılmasını önlemek, bunu yaparken Amerika'nın İslam'a karşı olmadığını kamuoyuna anlatmak, İslami ülkelere ekonomik, sosyal ve politik olarak yardım ederek onların gelişimine ve demokratikleşmesine katkı sağlamak. Raporda dünya Müslümanları köktendinciler, gelenekçiler, modernler (ılımlı İslam) ve laikler olmak üzere dört gruba ayrılmıştı. Bu grupların insan hakları, demokrasi, özgürlükler, kadın hakları, Ceza hukuku, eğitim, dinde reform ve batı dünyası gibi konulara karşı bakış açıları incelenmiştir. Rapor özetle şunları söylemekteydi:

"Köktendinciler; İslam'ın şiddetten kaçınmayan, yayılmacı ve saldırgan yorumunun temsilcileridir. ABD'ye düşmanlık hissi besleyen bu grubu desteklemek bir seçenek olamaz. Gelenekçiler; İslam dininin kurallarına sadakatle bağlı olmakla birlikte, saldırgan ve şiddet yanlısı değildirler. Bu grupla ilişkilerde barışçı bir görüntü vermek en iyisidir. Modernistler (ılımlı İslam); İslam'ın günümüzdeki katı anlayış ve uygulamalarında kapsamlı bir değişiklik yapılması konusunda eylemli bir arayış içindedirler. Bu nedenlerle ılımlı İslam, demokratik İslam'ın örneği ve esas vasıtası olmak için en uygun olanıdır. Laikler; Batı demokrasileri tarzında din ile devlet işlerinin ayrılmasından yana olup, din olgusunu kamusal alandan özel alana indirmişlerdir. Ancak bu gruplar, çoğunlukla solcu ve saldırgan milliyetçi ideolojileri benimsemişlerdir. Bu nedenle de ABD'yi dost olarak görmez, hatta içlerinde aşırı ölçülerde ABD düşmanlığı besleyenler de vardır. Bu nedenle de laikleri sürekli müttetik olarak kabul etmek uygun olmaz."(Günel, 2004: 157-158, Benard, 2003: 25-46).

Bu rapor Amerika'nın Ortadoğu ülkeleri üzerindeki amaçlarını ve BOP'un içeriğini açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Raporda Türkiye'ye yapılan göndermeler yanında ılımlı İslamcıların yani modernlerin önemsenmesi, ABD'nin Türkiye ile sıcak ilişkilerinin nedeni açıklanmaktadır.

ABD'nin, 11 Eylül'den sonraki Ortadoğu ülkelerine ve radikal İslamcı örgütlere yönelik politikalarını biçimlendiren temel unsurlar raporda açıkça görülmektedir. George W. Bush'un ikinci defa Amerikan başkanı seçilmesinin ardından yaptığı konuşmada Ortadoğu'ya ilişkin yeniden düzenleme amaçlarının dile getirilmesi, tam adı Genişletilmiş Ortadoğu ve Kuzey Afrika Bölgesi ile Müşterek Bir Gelecek ve İlerleme İçin Ortaklık (Partnership for Progress and a Common Future with the Region of the Broader Middle East and North Africa) olan, kamuoyunda Büyük Ortadoğu Projesi olarak bilinen projenin önemi bir kez daha ortaya çıkmıştır. Büyük Ortadoğu Projesinin kapsamına ve ne olduğuna dair iki ayrı medeniyetten beslenen çeşitli görüşler vardır. Batının resmi söyleminde bu proje, Ortadoğu'nun demokratikleşmenin önemli bir aracı olacaktır ve nüfusunun büyük çoğunluğu Müslümanlardan oluşan Türkiye de, İslam'dan ötürü geri kalan Ortadoğu ülkelerine örnek teşkil edecek, Batılı bir modernleşme bu ülkelerde gerçekleştirilecektir. Büyük Ortadoğu Projesini olumlayan bu görüşün tam karşısında, bu projeyi hegemonyanın ve emperyalizmin yeni bir biçimi olarak gören görüşler vardır. Doğu temelli olan ancak Batılı akademisyenlerin bazılarının da katıldığı bu görüşe göre; ABD ve Avrupa Birliği ülkeleri bölgenin enerji kaynaklarını elde tutmak için demokrasi, insan hak ve özgürlükleri adı altında bir işgal ve emperyalizm politikası izlemektedir.

Büyük Ortadoğu Projesinin yasal dayanaklarını ve içeriğini oluşturan belge, başkan tarafından oluşturulan 11 Eylül Komisyonu raporudur³. On ülkeden 1200'den fazla kişiyle konuşulup hazırlanan raporun bir bölümü Sürekli Büyüyen İslamcı Terörün Önlenmesi adını taşımaktadır. Bu bölümde komisyonun dokuz önerisi şöyle sıralanmaktadır:

"1) Amerika dünyanın ahlaki liderliği konusunda iyi bir örnek oluşturduğu, halka insanca muamele edilmesine, hukukun üstünlüğüne inandığı ve komşularına açık elli ve koruyucu olarak davrandığı konusunda açık bir mesaj vermelidir. 2) Dost bile olsalar, Müslüman hükümetler bu ülkelere saygı göstermedikleri zaman Amerika daha iyi bir gelecek için buna karşı çıkmalıdır. 3) Amerika, ilkelerini ve değerlerini yurtdışında ısrarla savunmalı, Somali, Bosna, Kosova, Afganistan ve Irak'taki Müslümanları diktatörlere ve suçlulara karşı korumalıdır. Televizyon ve radyo yayınları bu alana yönelik kullanılmalı ve bu alana daha büyük fonlar ayrılmalıdır. Amerika burslar, değişim programları ve kütüphaneler konusunda gençlere yeni programlar oluşturmali, onlara bilgi ve umut aşılamalıdır. Bu programların Amerikan vatandaşlarından gelen yardımlar olduğu anlatılmalıdır. 4) Amerika hükümeti diğer ülkeleri de, kurulacak olan yeni bir Uluslar arası Gençlik Olanakları Fonu'na katkıda bulunmaya çağırmalı, fonlar kendi ilk ve ortaöğretim eğitimlerine yatırım yapan Müslüman ülkelerde doğrudan kullanılmalıdır. 5) Terörizmle savaş için oluşturulacak kapsamlı bir Amerikan stratejisi ekonomik kalkınmayı ve ekonomik politikaları içermelidir. 6) Amerika, İslamcı teröre karşı öteki ülkeleri de içine alacak kapsamlı bir koalisyon stratejisi oluşturmalıdır. 7) Amerika, dostlarını da yakalanan teröristlerin gözetiminde tutulması ve bunlara insanca muamele yapılması konusunda ortak bir stratejide birleştirmelidir. 8) Raporumuz en az on yıldan beri El Kaide'nin kitle imha silahları üretmeye veya elde etmeye çalıştığını göstermektedir. Kitle imha silahlarının geliştirilmesi ve yaygınlaştırılması uluslararası örgütlenmeler aracılığıyla da engellenmelidir. 9) Teröristlerin finansman kaynaklarının izlenmesi ve saptanması terörizme karşı olan mücadelenin en temel ögesidir."(Kongar, 2006: 103).

Amerika Birleşik Devletlerinin dünya kamuoyuna projenin içeriğini duyurmak için hazırladığı bu rapor, Amerika'nın sadece fiili müdahaleler değil, düşünce düzeyinde de yeni Ortadoğu politikasını meşrulaştırmayı amaçladığını göstermektedir. Raporda bahsedilen eğitimle, radyo – televizyonla ilgili unsurlar fikir düzeyinde de Amerikan düşüncesinin benimsenmesine yönelik çabalar harcanacağını göstermektedir. Projenin içeriği incelendiğinde; dünyadaki önemli güçlerin ekonomik ihtiyaçları doğrultusunda yeniden biçimlendirdiği bir Ortadoğu düşüncesinin egemen olduğu görülmektedir. Bu yeniden biçimlendirme içerisinde sadece Batının Ortadoğu'nun enerji kaynaklarına sahip olması yoktur, aynı zamanda kapitalizmin 21. yüzyılda siyasal, ideolojik, ekonomik ve söylemsel yapılanmasına uygun yeni toplumsal sistemler oluşturma düşüncesi de vardır. "21. yüzyılda ulus ve uluslaşmanın alacağı yeni biçimleri, devlet ve burjuva devlet biçimlerinin demokrasi ve burjuva demokrasinin yeniden tanımlanması ve kültürel hegemonya gibi çok geniş bir alanı oluşturmaktadır. Bölgesel işgaller esas olarak, bu politikaların yaşama geçirilmesine dayanmaktadır. Bu nedenle BOP ya da Yeni Ortadoğu ismi ile adlandırılan politikalar, küresel kapitalist güçlerin, dünyayı yeniden dizayn etmesine yönelik stratejik projelerinden biridir."(Kongar, 2006: 103) .

BOP'un ABD dış politikası olarak benimsenmesinden sonra dört platformda uygulandığı görülmüştür. "Birinci platformda batılı değerlerin yerleşmediği, despotik ve terör destekçisi ülkeler yer almaktadır. Afganistan ve Irak savaşları bu açıdan değerlendirilmelidir. İkinci platformda ise, yine otoriter ve batılı değerlere karşı çıkan rejimler vardır. Bunlar İran, Suriye ve Libya'dır. ABD, bu ülkelere karşı da kuvvet kullanma tehdidinde bulunmakta ve bu ülkeleri proje doğrultusunda değişime zorlamaktadır. Üçüncü platformda ise, yine otoriter ama tehdit unsuru düşük olan ülkelerdir. Bunlar Orta Asya ve Kafkasya ülkeleridir. Dördüncü platform Türkiye'dir. Hem yeni dünya düzeninin hem de BOP'un model ülkesidir. Türkiye özgürlük, demokrasi, insan hakları, hukukun üstünlüğü ve serbest piyasa ekonomisi kavramlarının yerleştirilmeye çalışıldığı bir ülkedir."(Sandıklı, 2006: 26-27) Görüldüğü gibi, Batı ülkelerinin Ortadoğu üzerindeki hâkimiyet mücadeleleri tarih boyunca devam etmiş ve müdahaleyi meşrulaştıracak bahaneler her zaman var olmuştur. Soğuk savaş döneminde bu gerekçe bölge ülkelerini Sovyet ve komünizm tehdidinden korumak iken, günümüzde ise

³ Rapor için Bkz. "The 9/11 Commission Report, Final Report of the National Commission on Terrorist Attacks Upon United States", <http://www.9-11commission.gov/report/911Report.pdf>, (02.06.2010).

küresel terörün kaynaklarını kurutulması ve bölgeye demokrasi ve insan hakları gibi evrensel değerlerin yerleştirilmesidir. “Oysa başta ABD olmak üzere, batının mücadelesi, ne içeride ne dışarıda demokrasi mücadelesi falan değildir. Uğruna mücadele verilen şey, içeride kapitalizmin ileri aşamasının ürünü olan tüketim toplumunun, dışarıda ise bu sisteme kör topal dâhil olan diğer toplumların denetiminin para üzerinden yapıldığı hegemonyalar silsilesidir.”(Sunay, 2008: 38) Üstelik ABD ve AB ülkeleri bunu gerçekleştirirken, yükünü hafifletmek üzere stratejik ortaklar edinmektedir. Batı değerlerinin ideal ve Ortadoğu’nun ise dünyadaki terör olaylarının kaynağı olduğu söylemi, bu projenin temel odak noktasını oluşturmaktadır. Stratejik ortaklar edinme bağlamında, Türkiye ABD için hem coğrafi konumu, hem de Müslüman nüfusa sahip laik bir ülke olması bakımından önemli bir ülkedir. Türkiye’nin tarih boyunca Ortadoğu’daki olaylar karşısında zaman zaman artan önemi, bu proje kapsamında daha da belirgin hale gelmiştir. Bundan sonraki bölüm, Türkiye’nin bu proje bakımından önemi üzerine odaklanmaktadır.

2.3) Büyük Ortadoğu Projesi ve Türkiye

Türkiye, coğrafi konumu bakımından bölgeye yakınlığı ve ortak kültürel değerlere sahip olması nedeniyle, hem Ortadoğu, hem de Ortadoğu’yla ilgilenen dünyanın diğer ülkeleri için önemli bir devlet olmuştur. Çeşitli dönemlerde Türkiye’nin önemi artmıştır. Soğuk savaş döneminde bölgenin karşı kutbun hegemonyasına geçmesinden korkan Doğu ve Batı bloğu için, 1979’da Sovyetlerin Afganistan’ı işgali sırasında, 1991’de Birinci Körfez Savaşında ve 11 Eylül saldırılarından sonra 2003 Irak savaşında Amerika için önemli bir devlet olmuştur. Günümüzde ise, Türkiye Büyük Ortadoğu Projesinin en önemli ülkelerinden biri olarak gösterilmektedir. Türkiye’nin bölgedeki önemini kavramak için öncelikle tarihsel süreçte Türkiye’nin Ortadoğu’ya yönelik dış politikası incelenmiştir.

Osmanlı imparatorluğu, uzun yıllar Ortadoğu’da egemen olmasına rağmen, İngilizlerin ayrılıkçı hareketleri cesaretlendirmeleri sonucu güç kazanan ulusçu akımlar nedeniyle bölgedeki topraklarını ve önemini kaybetmiştir. Cumhuriyet’in kurulmasıyla birlikte, yakın komşularla iyi ilişkilerde bulunma gayreti içinde Türkiye, Ortadoğu ülkeleriyle yakın ilişkiler geliştirmiştir. Türkiye, bu dönemde bölgeye başka devletlerin müdahalelerini de hoş karşılamıyordu. “Atatürk, Suriye ve Irak’ta, İngiltere ve başka devletlerin zorbalık uyguladığını belirtiyor, bundan dolayı bu ülkelerin kaydığını ifade ediyordu. Ayrıca İngiltere gibi bölgede emperyalizm amacı güden devletlere karşı bu devletlerin yanında olduğu mesajını iletliyordu ki, bu söylem dönemin Türk dış politikasının Ortadoğu’ya bakışının temel parametrelerini vermekteydi.(Ateş, 1998: 116)” Cumhuriyet kurulduğu dönemde Ortadoğu merkezli iki sorun olarak Musul ve Hatay meselesi ortaya çıkmıştır. Sonunda 1939’da Hatay’ın Türkiye’ye katılma kararı alması ve Musul’un İngilizlerin ısrarı sonucu Irak’ta kalmasıyla meseleler çözülmüştür. Türkiye’nin komşu ülkelerle iyi geçinme ve buraya yapılan müdahaleleri onaylamama politikası 1946 yılına kadar sürmüştür. Bu dönemde, Türkiye’nin Sovyetlerin taleplerinden çekinmesi ve ABD Başkanı Truman’ın Türkiye’nin yanında yer almasıyla Türk - Amerikan ilişkileri ittifaka dönüşmüştür. Türkiye, İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde Ortadoğu bölgesindeki çatışmalardan uzak durmaya çalışmış, Batı ile ittifak halinde olmayı güvenlik politikasının bir gereği olarak görmüştür. Ancak Batı ile sıkı münasebetlerine rağmen Türkiye, “İsrail’in doğmasına yol açan ve 1947 Kasımında BM Genel Kurulunda gündeme gelen taksim kararı aleyhine oy kullanan devletler arasında yerini almıştı. Türkiye, BM’deki Filistin görüşmelerinde Arap ülkelerini desteklemiş; Arap ülkelerinin Filistin’e bağımsızlık verilmesi yönündeki karar tasarılarının lehinde oy kullanmıştır.”(Arı, 2007: 305) Bu gelişmelerin yanında İsrail’in Sovyetlerin yanında bir ülke olmadığını anlamasından sonra, ülkeyi ilk tanıyan devletlerden biri olmuştur. “Türkiye’nin Batının teşvikiyle oluşturulan 1955’teki Bağdat Paketi projesi içinde İngiltere ile birlikte yer alması, Türkiye ile Ortadoğu ülkeleri arasındaki politika farklılığını daha da derinleştirmiştir. Bu nedenle Bağdat Paketi Menderes hükümeti tarafından her ne kadar Türkiye’nin Ortadoğu’daki etkisini arttırma düşüncesiyle yapılmış bir girişimse de sonuçta Türkiye’nin Ortadoğu ülkelerinden biraz daha uzaklaşmasına yol açan bir niteliğe dönüşmüştür.”(Arı, 2007: 306) Türkiye 1956 Temmuzunda başlayan Süveyş Krizi sırasında,

İsrail’le diplomatik ilişkilerini sınırlandırmasına karşı, Arap ülkeleri tarafından Batının bölgedeki temsilcisi olarak görünmekten kendini alamamıştır. Türkiye’nin Ortadoğu konusundaki Batıyla bu yakınlaşması 1964 yılındaki Johnson mektubu⁴ olayına kadar devam etmiştir. “100 yıldan fazla geçmişe sahip Türk-Amerikan ilişkilerinde ilk ve en büyük sarsıntıyı oluşturan Johnson mektubuna karşılık Başbakan İsmet İnönü, ‘yeni bir dünya kurulur, Türkiye orada da yerini alır’ diyerek tarihi yanıtı vermiştir.”(Türkman, 2007: 266) Bu olayın Türkiye’nin dış politikasının değişmesinde önemli etkileri olmuştur. Süveyş Krizinden sonra Sovyetlerin bazı Arap ülkelerinde popülaritesi artmıştı ve bu ülkeler Türkiye’yi Batının ajanı olarak görüyorlardı. Amerika ile ilişkilerin bozulması, Sovyetlerle ilişkilerin yumuşaması, Türkiye’nin Suriye, Mısır, Irak gibi ülkelerle ilişkilerini düzeltmiştir.

1980’den sonraki dönemde ise Özal hükümetinin işbaşına gelmesiyle birlikte, Türkiye’nin Batıyla ilişkileri yeniden düzelmiştir. Türkiye’yi Ortadoğu bakımından ilgilendiren en önemli olay, 1991 yılındaki 1. Körfez Savaşı olmuştur. “Türkiye körfez krizinin ilk gününden itibaren Irak karşıtı cephede yer almış, bunda Irak’ın PKK’ya verdiği destek, aşırı silahlanması ve Türkiye’nin güneydoğu Anadolu’daki projesine karşı takındığı tutum etkili olmuştur.”(Sönmezoğlu, 2000: 453) Bir diğer neden olarak, Irak’ın Kuveyt’i işgal etmesiyle bölgede hegemonik bir konuma yükselerek başka sorunları da güç yoluyla çözme eğiliminde olmasından kaynaklanmaktadır. ABD ve Batılı ülkelerin tutumunda, bölgedeki petrol kaynaklarının Irak’ın eline geçmesi ve petrolün Batıya güvenli sürekli bir şekilde transferinin aksayacağı endişesi önemli rol oynarken, Türkiye’nin endişeleri bölgedeki dengenin Türkiye aleyhine bozulacağıydı(Arı, 2007: 584). Türkiye, Johnson mektubundan sonra Batıya ve Ortadoğu’ya karşı dengeli politikaları bu savaşta terk ederek, Özal’ın aktif taraflılık politikası izlemiştir. Turgut Özal’ın ‘bir koyup beş alacağız’ sözüyle vücut bulan bu politikada, Özal bu durumu bir kriz olarak değil, bir fırsat olarak değerlendirmiştir. Ancak Özal’ın Ortadoğu konusundaki bu aktif ve girişimci tutumu, olası bir savaşta ne kadar askerin kaybedilebileceğine yönelik kendisine yapılan uyarılardan sonra yok olmuştur.

ABD’nin Ortadoğu bölgesine yönelik ikinci operasyonu, Irak Savaşı, Irak işgali, İkinci Körfez Savaşı gibi çeşitli adlarda nitelendirilen Mart 2003 Irak müdahalesidir. Türkiye, ABD’nin Irak’ı işgali konusunda “öncelikle sorunların barışçıl yollardan çözülmesi, Irak’ın BM kararlarına uyması ve BM kararı olmaksızın Irak’a güç kullanılmaması yaklaşımını sürdürmüştür. Bu doğrultuda, Türkiye bir taraftan Irak hükümeti ile diyalog içinde olmaya ve onu BM ile işbirliği yapmaya ikna etmeye çalışırken, bir taraftan da bölge ülkeleri nezdinde yaptığı girişimlerle sorunun güç kullanımına varmadan çözülmesi için işbirliği olanaklarını araştırmaktaydı. Türkiye üzerinden Irak’a yönelik ikinci cephenin açılmasına izin verecek tezkerenin 1 Mart 2003’te Meclis’te gerekli çoğunluğu sağlayamaması ABD’de soğuk düş etkisi yapmıştı.”(Arı, 2007: 627) 2003 Irak işgali döneminde, “ABD ile Türkiye arasında ilk gerilim Irak’ın işgali ile sürerken, Türkiye’nin Kuzey Irak’tan gelecek olası riskleri önlemek için Irak’ın kuzeyine askeri güç sevk etme olasılığı üzerine belirmiş ve Amerikalı yetkililer buna karşı çıkmıştır. İkinci önemli kriz Bağdat’ın düşmesinin ardından kuzeyde peşmergelerin Kerkük’te başlattıkları yağma olayları ve bu çerçevede Türkmenlere karşı başlatılan saldırı eylemleri üzerine Türkiye’nin Amerikan yönetiminden bölgeyi denetim altına alması aksi halde Türkiye’nin bunu yapabileceğini açıklaması olmuştur. Diğer yandan, Bush’un kongreden, Irak’ta devam eden savaş için talep ettiği ek savaş bütçesi tasarısında Türkiye için de 1 milyar dolar hibe verilmesi yer alıyordu. İlk önerildiği sırada herhangi bir şarta bağlanmayacağı ifade edilen, Türkiye’ye verilecek 1 milyar dolar hibe, kongrenin onayladığı son metinde, Türk hükümetinin Irak’a özgürlük operasyonunda işbirliğini ve insani yardıma desteğini sürdürmesi

⁴ Johnson mektubu, Haziran 1964’te ABD Başkanı Johnson tarafından Başbakan İnönü’ye Türkiye’nin Kıbrıs’a askeri müdahalede bulunma ihtimali üzerine gönderilmiştir. Bu mektubun 1966 yılında açıklanması kamuoyunda infiale neden olmuştur. Mektupta, İnönü’ye Türklerin Washington tarafından sağlanmış silahları ABD onayı olmadan kullanamayacağı söyleniyor, NATO’nun da ‘eğer Türkiye, NATO müttefiklerinin tam onay ve bilgisi dışında Sovyet müdahalesiyle sonuçlanacak bir adım atarsa, Sovyetler Birliği’ne karşı Türkiye’nin yardımına gelmeyeceğini’ belirten bir uyarı da yapıyordu. Bkz. Feroz Ahmad (2008). *Bir Kimlik Peşinde Türkiye*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, s. 160.

ve tek yanlı olarak kuzey Irak asker yerleştirmemesi koşullarına bağlanmıştı. Türk hükümeti şarta bağlı bu yardımı kullanmamıştır. Ayrıca Türkiye, işgalin henüz sona erdiği nisan ayının sonu ve mayısın başında söz konusu olan İran ve Suriye'ye yönelik olası Amerikan müdahalelerine karşı oldukça kararlı bir tutum sergilemiş ve bölgede yeni karışıklıklara yol açacak güç kullanımına karşı olduğunu ortaya koymuştur. Türk- ABD ilişkilerinin eski doğrultusunda gitmediğinin en açık göstergesi ise 2003 Temmuzunun başında 11 Türk subayının Süleymaniye'de tutuklanması olmuştur.”(Arı, 2007: 631) Bu olaydan sonra Türk – Amerikan ilişkileri zedelense de, aynı dönemde Erdoğan'ın ABD'yi ziyareti bazı pürüzlerini üzerini örtmüştür. ABD'nin Türkiye'ye yüklediği Ankara'nın bölgede ılımlı İslam rolünü üstlenerek, demokratik Büyük Ortadoğu Projesi için model olması gerektiği durumu, İslam dünyasında Amerikan hegemonyasının kurulması için Türkiye'nin ABD tarafından görevlendirildiği imajını uyandırdı. Türkiye için ılımlı İslam modeli rolü ordu tarafından da kabul görmedi ve laik bir devletin İslami bir devlet olamayacağı öne sürüldü. Bugün var olan durum ise, Türkiye'nin Ortadoğu ülkeleriyle politikası bakımından aktif bir tutum izlediği görülmektedir. Bir taraftan Amerika'nın müttefiki olmaya devam eden Türkiye, diğer taraftan Ortadoğu ülkeleriyle de sıkı ilişkiler kurmakta ve Ortadoğu'da Doğu – Batı arasında bir köprü olmaktan fazla bir dış politikası izlediğini söylemek mümkündür. Türkiye'nin hem projeyi ortaya atan devletlerle, hem de Ortadoğu ülkeleriyle bizzat ilişkilerinin olması, Türkiye'nin bölgedeki stratejik konumunu daha da önemli kılmaktadır.

2.3.2) Büyük Ortadoğu Projesi Bağlamında Türkiye'nin Ortadoğu ve ABD ile İlişkileri

Amerika, 11 Eylül 2001'deki terörist saldırısına karşı yaptığı Afganistan Harekâtından sonra, terörü önleyici politikası çerçevesinde, El Kaide ile Irak ilişkilerini bahane ederek Ortadoğu'ya yerleşmiştir. Amerika'nın Irak'ta düşündüğünden farklı bir direnişle karşılaşması hegemonyanın uygulanma yöntemini de değiştirmiştir. Askeri güç ve şiddete dayanan yayılma yöntemlerinin başarısızlığı, rızaya dayanan ve içerden desteklenen yöntemlerin gerçekleştirilmesini gerekli kılmıştır. Bu gerçekleştirmenin ilk boyutu, uluslararası destek alma ve Ortadoğu hâkimiyetini BM gibi meşru zeminlere dayandırma çabasıdır. Bu çaba hem Amerika'nın yükünü hafifletecek, hem de Ortadoğu'ya müdahaleye meşruluk kazandıracaktır. İkinci boyut ise, bölgede rıza üreterek hegemonyanın kurulmasıdır. Hegemonyanın güç ve şiddetten rızaya dayanan bir eyleme geçmesi, bölgenin çehresini tamamen değiştirecek olayların başlangıcı olmuştur. Önceleri demokrasi ve insan hakları gibi evrensel değerleri getirme amacıyla bölgeye girdiklerini söyleyen ABD ve Batılı ülkeler, günümüzde Arap baharı olaylarında olduğu gibi bölge halklarının desteğini yanlarına almayı başarmıştır. Türkiye'nin önemi de her iki boyutunda da ön plana çıkmaktadır. Birincisi işgalin desteklenmesi anlamında stratejik ve ABD'nin destek almak isteyebileceği bir konumdur. İkincisi ve asıl önemli olanı ise, ABD'nin Irak işgalinden sonra karşılaştığı direnişi durdurmak için projenin ideolojik ve meşrulaştırma boyutu bakımından Türkiye'nin önemidir. ABD'nin Irak'a girmek için kullandığı bahanelerin gerçek olmadığı anlaşıncı, bu defa Irak'a demokrasi götürmek işlevini üstlenmiştir. Türkiye'nin de bölgedeki tek Müslüman toplum olması nedeniyle, Arap ülkelerine model olarak gösterilmek için iyi bir örnek olmuştur. Öte yandan Türkiye 2004 yılındaki G-8 zirvesi öncesinde üye ülkelere ABD tarafından sunulan raporda bir Ortadoğu ülkesi olarak tanımlanırken, “Avrupa ise Türkiye'nin Ortadoğu içinde olup olmadığı konusunda kararsızdır. Çünkü Türkiye bir NATO üyesi aynı zamanda potansiyel bir AB üyesi adayıdır. Avrupa'ya göre Ortadoğu Arap ülkeleri, İsrail, İran ve Afganistan ile sınırlıdır.” (Ayan, 2010: 13) Bu nedenle de ılımlı İslam modelini üretmişler ve Türkiye'nin bu anlamda bölge ülkelerine örnek olacağını söylemişlerdir. Bu nedenle Türkiye Büyük Ortadoğu Projesinin önemli bir parçasıdır. Türkiye'nin bölgeye coğrafi yakınlığı ve ortak tarihsel, kültürel, toplumsal bağlara sahip olması hem Ortadoğu ülkeleri, hem de bölgeyle ilgilenen diğer ülkeler için Türkiye'yi önemli kılmaktadır. “Başbakan Erdoğan'ın 9 Haziran 2004'te düzenlenen G-8 zirvesine demokratik ortak olarak davet edilmesinin ardından 28/29 Haziran 2004'te İstanbul'da gerçekleştirilen NATO zirvesi”(Arı, 2007: 632) Türkiye'nin Amerika ve Batı ülkeleri açısından önemini açık bir şekilde göstermektedir. ABD'nin önde gelen stratejistlerinden Rutsel, Kaplan ve Goblens

Türkiye'nin bölgedeki önemi için şöyle söylemektedirler: "Türkiye, Ortadoğu'da ideal bir araçtır. Çünkü Türkiye bu bölgede, birleşik devletler stratejisinin gelişmesine aktif olarak katılan ve yakın doğu/Ortadoğu sahnesinde Amerika'nın yüzünü güldüren tek devlettir." (Peköz, 2007: 299) Aynı şekilde Brzezinski de Türkiye'nin Amerika ile geçmişten bu yana sadık bir müttefik olduğunu bildirerek şöyle demektedir: "Türkiye yarım yüzyıldan beri Amerika Birleşik devletlerinin müttefikidir; Kore savaşına katılarak Amerika birleşik devletlerinin saygı ve güvenini kazanmıştır. NATO'nun güvenilir ve kati bir üyesidir. Sovyetler birliğinin dağılması ile birlikte Gürcistan ve Azerbaycan'ın bağımsızlıklarını kazanmalarına yardımcı olmuştur. Ve Türk dili ve kültürü açısından politik ve sosyal gelişmelerin enerjik bir biçimde sağlayarak, orta Asya ülkeleri için bir model haline gelebilmiştir. ABD'nin bölgedeki eski Sovyet ülkelerinin bağımsızlıklarını destekleme politikalarına destekçi olması açısından çok önemli bir stratejik role sahiptir." Brezezinski, Türkiye'nin Ortadoğu ve Orta Asya için önemli bir model olduğunu ve ABD'ye sadakatini sağladığına vurgu yapmaktadır. Bu durum, Büyük Ortadoğu Projesi bağlamında ABD'nin dış politika stratejisinin sadece Ortadoğu ülkelerine değil, Orta Asya ülkelerine de yönelik olduğunu göstermektedir. Bu nedenle de, Türkiye için ılımlı İslam modelini benimsediğini söyleyen söylemlerde bulunmaktadır. Bütün bu hususlar göz önünde bulundurulduğunda, resmi söylemde ve dış politikada desteklenen Türkiye'nin Büyük Ortadoğu Projesindeki aktif rolünün, Türkiye açısından iç ve dış sorunlar doğurması muhtemel görünmektedir. Türkiye Cumhuriyetinin kuruluşunun özünde yer alan laik devlet modeli, ılımlı İslam'la çelişmekte ve bir geriye gidişi ifade etmektedir.

Sonuç

Makbul siyasal yaşam biçiminin batı tipi bir demokrasiyle mümkün olabildiği düşüncesi, Ortadoğu bölgesini, demokrasi ve insan hakları gibi kabul edilebilir gerekçelerle batıların müdahalesine açık hale getirmiştir. Bölgeyi, demokrasinin ve insan haklarının var olmadığı Batının ötekisi anlayışıyla oryantalist bir eksenle tanımlayan ABD ve AB ülkeleri, küresel hegemonyayı bu coğrafyada çeşitli mekanizmalarla işletmektedir. Dünya kamuoyunda bugün oldukça popüler olan Büyük Ortadoğu Projesi, bölgenin kontrol altında tutulmasının evrensel değerlerle meşrulaştırılmasına ve sorumluluğun paylaştırılmasına dayanmaktadır. Türkiye de coğrafi yakınlığı nedeniyle –hatta bazı görüşlere göre Türkiye de bir Ortadoğu ülkesidir- bölgeye ilgi duyan her devlet için önemli bir ülke olmuştur. Bu doğrultuda, Türkiye'nin isteyerek ya da isteği dışında büyük güçlerin Ortadoğu politikasında aktif ya da pasif olarak yer alması kaçınılmaz hale gelmiştir. Günümüzde Batının Ortadoğu bölgesini yeniden şekillendirmek için ortaya attığı Büyük Ortadoğu Projesi için çok önemli sayılan ülkelerden biri Türkiye'dir.

BOP, bölgedeki enerji kaynaklarına sahip olmak için geliştirilmiş, çıkış gerekçesini küresel terörü önleme, insan hakları, demokrasi, özgürlükler gibi meşru ideallerden almıştır. Ancak, sözde adıyla Arap baharı olarak nitelendirilen bugünkü gelişmeler, bölge rejimlerinin birer birer yıkılmasına yol açmış ve ülkelerin kamuoyu tarafından da destek görmüştür. Bu durum hegemonyanın şekil değiştirdiğini göstermektedir. Uluslararası hukukun ve kurumların gelişmesinden önce hegemonya, askeri üstünlükle sağlanan açık bir faaliyetten ibaretti. Soğuk savaşla birlikte ise, ekonomik güç gibi farklı unsurlara dayanmaya başlamıştır. Günümüzde ise hegemonik eylemler, demokrasi, insan hakları ve özgürlükler adına yapılmakta, Ortadoğu ülkelerinin diktatörlerinin yerini batı ülkeleri almaktadır. Ortadoğu'daki bu gelişmeler, sığ bir Arap milliyetçiliği üzerine kurulan bu ülkelerin yeni dünya düzenine ayak uydurması ve Batının değerlerinin makbul pozisyonuna işaret eden tarihin sonu tezlerinin gerçeğe dönüşmesi şeklinde yorumlanabilir. Her durumda Büyük Ortadoğu Projesinin kuramsal temellerini think-tank kuruluşlarında, Huntington ve Fukuyama'da bulan farklılaşmış bir hegemonya projesi olduğunu söylemek mümkündür. Arap dünyasının yaşadığı bu tarihsel dönüşümde ve BOP'ta Türkiye önemli ve aktif bir rol oynamaktadır. Bölgeyle tarihsel ve kültürel bağlarla sıklıkla vurgu yapan Türkiye, aynı zamanda sıkı ekonomik ilişkilerini de korumaktadır. Ancak dış politikadaki belirsizlikler Türkiye'yi de belirsiz bir duruma çekmektedir. Zira Ortadoğu'daki gelişmelerin geleceği de belirsizdir ve Türkiye başlangıçtaki komşularla sıfır sorun temelli

politikasını, bugün Batının bölgedeki temsilciliğini yapan bir formata çevirmiştir. Yakın geçmişe kadar bunu yaparken ortak tarihsel ve kültürel bağlar nedeniyle Arap devletlerine sırtını dönmeyen Türkiye, bugün Arap ülkelerindeki direnişleri desteklemekte, liderlere karşı çıkmaktadır. Dış politikada görünen manzara, ne Arap ülkeleriyle ne de AB ülkeleriyle uyumludur. Türkiye'nin dengeli bir dış politika izlemesi ve AB sürecinden vazgeçmemesi gerekmektedir. Arap Baharı adı verilen Arap halklarındaki uyanışı da desteklerken, bu halkların kendi ülkelerinin doğal kaynaklarına sahip olmalarına katkı sağlamalıdır. Kendi petrollerine sahip çıkamayan Arap ülkeleri halkları için bir uyanıştan ya da bahardan söz etmek mümkün değildir.

KAYNAKÇA

- "The 9/11 Commission Report, Final Report of the National Commission on Terrorist Attacks Upon United States", <http://www.9-11commission.gov/report/911Report.pdf>, (02.06.2010).
- AHMAD, Feroz (2008). *Bir Kimlik Peşinde Türkiye*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- ARI, Tayyar (2007). *Geçmişten Günümüze Ortadoğu: Siyaset, Savaş ve Diplomasi*, İstanbul: Alfa Yayınları.
- ATEŞ, Toktamış (1998). *Türk Devrim Tarihi*, İstanbul: Der Yayınları.
- AYAN, Ergin (2011). "Tarihçi Bakışıyla Büyük Orta Doğu Projesi'nin Türkiye Kapsamı", *History Studies ABD ve Büyük Ortadoğu İlişkileri Özel Sayısı / Relationships of the USA and The Great Middle East Special Issue*, s. 19-33.
- AYAN, Ergin (2010). *Ortadoğu'da Yap-Boz*, Ankara: Karadeniz Dergi Yayınları.
- BENARD, Cherly (2003). *Sivil Demokratik İslam: Ortaklar, Kaynaklar ve Stratejiler* (Sivil Demokratik İslam: Partners, Resources and Strategies", Rand Cooperation, <http://www.rand.org/publications/MR/MR1716/MR1716.pdf>, 27.05.2010.
- BOZKURT, Giray Saynur (2006). *ABD'nin Ortadoğu Politikası, Büyük Ortadoğu Projesi Yeni Oluşumlar ve Değişen Dengeler*, Ed. Atilla Sandıklı & Kenan Dağcı, İstanbul: Tasam Yayınları.
- CHOMSKY, Noam (2003). *Amerika Müdahaleciliği*, İstanbul: Toplum Yayınları.
- ÇAKMAK, Cenap (2006). "Irak Savaşı ve Büyük Ortadoğu Projesi", *Büyük Ortadoğu Projesi Yeni Oluşumlar ve Değişen Dengeler*, Ed. Atilla Sandıklı & Kenan Dağcı, İstanbul, Tasam Yayınları.
- ÇALIŞKAN, Koray (2008). "Ortadoğu Siyaseti ve Topluluklarını Anlama Yolları", *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, İstanbul.
- ÇEVİK, Halis (2005). *Kadim Toprakların Trajedisi Uluslararası Politikada Ortadoğu*, Konya: Nüve Kültür Merkezi Yayınları.
- DAVUTOĞLU, Ahmet (2003 ve 2011 Baskıları). *Stratejik Derinlik*, İstanbul: Küre Yayınları.
- DURSUN, Davut (2003). "Ortadoğu Neresi? Subjektif Bir Kavramın Anlam Çerçevesi ve Tarihi", *Stradigma Aylık Strateji ve Analiz E-Dergisi*, Kasım 2003, Sayı 10, http://www.stradigma.com/turkce/kasim2003/makale_01.html, (15.05.2010).
- FROMKIN, David (1993). *Bariş Son Veren Savaş: Modern Ortadoğu Nasıl Yaratıldı? 1914- 1922*, Çev. Mehmet Harmancı, İstanbul: Sabah Yayınları.
- FUKUYAMA, Francis (1999). *Tarihin Sonu ve Son İnsan*, İstanbul: Gün Yayıncılık.
- GÜNAL, Altuğ (2004). "Büyük Ortadoğu Projesi ve Türkiye", *Ege Akademik Bakış Dergisi*, Cilt 4, Sayı 1-2.
- HUNGTINGTON, Samuel P. (2005). "Medeniyetler Çatışması mı", *Medeniyetler Çatışması*, Der. Murat Yılmaz, Ankara: Vadi Yayınları.
- KONGAR, Emre (2006). "Genişletilmiş Ortadoğu ve Kuzey Afrika Projesi Neyi Amaçlıyor, Neyi Gerçekleştirebilir?", *Genişletilmiş Ortadoğu ve Kuzey Afrika Projesi Sempozyumu*, (8-10 Kasım 2004, Kültür Girişimi), İstanbul: İstanbul Kültür Sanat Vakfı.
- LEWIS, Bernard (1964). "Orta Şarkın Tarihi Hüviyeti", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XII, 1964.
- MAHAN, Alfred Thayer (1902). "The Persian Gulf and International Relations", *Retrospect and Prospect: Studies in International Relations Naval and Political*, Ed. Alfred Thayer Mahan, Boston: Little, Brown.
- PEKÖZ, Mustafa (2007). *Küresel Güçlerin Ortadoğu Stratejisi*, İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- SANDER, Oral (2007). *Siyasi Tarih 1918- 1994*, İstanbul: İmge Yayınevi.
- SANDER, Oral (2009). *Siyasi Tarih İlkçağlardan 1918'e*, İstanbul: İmge Yayınevi.
- SANDIKLI, Atilla (2006). "Küresel Gelişmeler, Büyük Ortadoğu Projesi ve Türkiye'ye Yansımaları", *Büyük Ortadoğu Projesi: Yeni Oluşumlar ve Değişen Dengeler*, Ed. Atilla Sandıklı & Kenan Dağcı, İstanbul: Tasam Yayınları.
- SÖNMEZOĞLU, Faruk (2000). *Uluslararası İlişkiler Sözlüğü*, İstanbul: Der Yayınları.
- SUNAY, Cengiz (2008). *Yeni Sömürgecilik Dalgası ABD ve Ortadoğu*, İstanbul: Okutan Yayınları.
- TÜRKMAN, Sayim (2007). *ABD, Ortadoğu ve Türkiye*, Ankara: Nobel Yayınevi.
- YEŞİLTAS, Murat (2004). "ABD'nin Uluslararası Terörizme Yaklaşımı", *ABD'nin Haydut Devletleri*, Ed. Kemal İnät, İstanbul: Değişim Yayınları.
- YILMAZ, Türel (2009). *Uluslararası Politikada Ortadoğu*, Ankara: Barış Platin Yayınevi, Ankara.
- , "BOP Ne Zaman Planlandı", (http://www.rotahaber.com/bop-ne-zaman-planlandi_3494.html), 02.10.2011).